

киргиз-кайсак настоит и жалованье денежнае и хлебное производить против протчих казаков и тем кои в Таболску лошадей не получали оныя лошади в сходстве прописанной из Сибирской губернской канцелярии промемории искупя каждую не свыше пяти рублей и не старее осми лет им отдать, а денги на то употребить из поселщичей суммы, сверх же того как по новой Таболной Ишимской Тарской дистанциям больше от киргисцов шалости происходят нежели где инде по здешним линиям то учинено мною о казаках росписание, по коему оной же Омской коменданской канцелярии велено распределить по той новой линии, а имянно в крепостях Святого Петра как шестиугольной и Пресногоровской яко в обоих сих крепостях коменданты состоят по пятидесят, а в протчих крепостях по двадцать, в редуках по четырнатцати человек, одних рядовых казаков а старшинам их казачьим остатца постолкужи при тех же местах как они прежде состояли, о чем Государственной военной коллегии сим в покорности моею доношу.

Ч. 19го Октября
1770 году
Сибирской губернии
Иртышской линии
крепость Омская Иван Шпрингер
Слушано 7 декабря 1770
Приказано объявить по Экспедициям
РГВИА. – Ф. 13. – Оп. 1. – Д. 131. – Л. 46, 46об., 47.

Володимир Мільчев (Запоріжжя)

ДВІ НОТАТКИ ПРО ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

1. Лист “одного з чільніших українських писателів” у журналі “Народ”

Вважається, що за життя Грабовського було надруковано (цілком чи в уривках) три його листи¹ – заходами І. Франка² та О. Маковея³. Насправді таких публікацій було більше. Зокрема, досі не було зауважено, що в статті Маковея про Грабовського цитовано також його лист до К. Паньківського від 4 квітня 1897 р. (без вказівки на адресата)⁴. Ще одна відповідна публікація, яка не потрапляла досі в поле зору дослідників епістолярію Грабовського, потребує докладнішого висвітлення, оскільки вона не містить безпосередньої вказівки на авторство листа.

Влітку 1894 р. журнал Українсько-руської радикальної партії “Народ” видрукував замітку М. Павлика “В справі наших непорозумін з українцями”, де було наведено

¹ Див.: *Грабовський П.* Збір. тв.: У 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 360. (Далі посилаюся на це видання в тексті, вказуючи том і сторінку) У справі авторства коментарів до листів Грабовського які підготували О. Кисельов та М. Сиваченко див.: *Сиваченко М. Є.* Текстологія поетичних творів П. А. Грабовського – К., 1988. – С. 3.

² Див.: *Журба П.* [Грабовський П.] Із дневника невольника // Житє і слово. – 1895. – Т. IV. – Кн. 6. – С. 313–323 (лист до І. Франка, травень 1895 р.; прим. І. Франка за підписом Ред. на с. 313); *Франко І.* Сумна відомість // Там само. – 1897. – Т. VI. – Кн. 1. – С. 80–81 (лист до Франка від 17 грудня 1896 р.).

³ *Маковей О.* Павло Грабовський (Де що про його жите і діяльність) // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. VI. – Кн. 4. – С. 25 (фрагмент листа до Франка від 1 листопада 1894 р.).

⁴ Там само.

просторий уривок з адресованого йому листа, про автора якого говорилося як про “одного з чільніших українських писателів”⁵. Наведу кілька речень із цитованого в часописі епістолярного уривка, аби окреслити його характер: “Ви розчинили трохи мої очі на справи галицько-руського життя, бо дотія блукаву темряві. Та й як булоне блукати одно – через лихі обставини, в яких перебуваю, друге – через свою українську байдужість, третє – ... Староруським брехням, що часом появляються на сторонах російських реакційних видавництв, я не вірив і не віритиму навіть тоді, коли що-небудь походить мена правду, взагалі я зважаю “твердих” за ворогів; мені чудно читати звістки про якусь “радикальну молодіж московфільську”: “радикалів”, що зрікаються насамперед “народної” мови, я не здужаю собі ніяк уявити, нехай їх лиха година бере, отаких радикалів! Що тичеться народівців, то я виображав їх “свічадом добродчинності”, високооставив у своїй уяві, з великим боєм перечитував про “нову еру” і другі події... Мені здавалося, що в запалу бійки Ви, може, й побільшували вини табору народівського бо ж самі кажете, що тій “ері”, як і іншим подіям, причасна гірстка народівців, а не всі вони. Як би там не було по моїй думці, у радикалів може бути згода де в чому тільки з народівцями, а ніяк не з “московфілами”, отим натовпом зрадників або ретроградів”⁶.

Зрозуміло, що цитований епістолярний фрагмент з’явився друком з огляду на ширший інтерес його проблематики. Уривок було супроводжено коментарем, у якому Павлик – маючи на увазі передовсім увиразнення уявлень про обставини галицького суспільно-політичного руху у читачів з Наддніпрянської України – спеціально з’ясував деякі питання, зачеплені автором листа. Зокрема, ішлося про ставлення радикальної партії до народівців та молодшого покоління московфілів, причому Павлик істотно коригував висловлені в опублікованому епістолярному фрагменті погляди на можливості і перспективи співпраці радикалів з названими рухами.

Обґрунтовуючи припущення про авторство аналізованого листа, А. Погрібний писав: “Не маємо достатніх підстав стверджувати, що автором цього документа був саме Б. Грінченко. А проте, якщо згадати, що він зазнав точнісінької ж еволюції, як і та, про яку йдеться у листі, ймовірність цього не виключається. Привертає увагу, зокрема, той факт, що, починаючи саме з весни 1894 р., письменник налагоджує листування з М. Павликом, яке збереглося не повністю”⁷. Дослідник не зауважив, що досліджуваний епістолярний фрагмент (опублікований у “Народі” з незначними похибками) взято з давно відомого фахівцям листа Грабовського до Павлика від 7 червня 1894 р. (3, 210–211)⁸. Відтак слід спростувати не оперті на факти міркування Погрібного щодо передісторії появи епістолярного фрагмента у замітці Павлика⁹.

Чи знав Грабовський, що фрагмент його приватного листа потрапив на сторінки “Народу”? На мою думку, знав – як доказ можна навести важливе (хоч і непряме) його

⁵ М. П[авлик]. В справі наших непорозуміннь з українцями // Народ – 1894. – № 13/14. – С. 221.

⁶ Там само. – С. 221–222.

⁷ Погрібний А. Г. Борис Грінченко у літературному русі кінця XIX – початку XX ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції. – К., 1990. – С. 216.

⁸ Першодрук повного тексту листа: Возняк М. Зв’язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною // Наук зап. Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 1946. – Т. 3. – Серія філолог – Вип. 1. – С. 61.

⁹ Дослідник пише, що автор листа нібито “не побажав розголошувати свого прізвища” (Погрібний А. Г. Борис Грінченко у літературному русі кінця XIX – початку XX ст. – С. 216). Оскільки Грабовський не призначав листа для публікації, адресував його виключно Павликові, то і не випадало обговорювати питання про приховання авторства

свідчення з листа до Павлика від 5 січня 1895 р.: “Часопись прошуй надальше посилати поки що. Не дістав чомусь № 15-го, хочмаю подальші; мабути, загубився десь дорогою і не прийде” (3, 220). Отже, примірник “Народу” зі статтею “В справі наших непорозумінь з українцями” Грабовський дістав. Стосовно ж того, чи він і прочитав відповідне число, навряд чи можуть бути сумніви: як відомо з листів Грабовського до нього доходило небагато українських видань, і ці книжки, журнали, газети він перечитував не раз.

Для історії рецепції творчості Грабовського в Галичині становить істотний інтерес трактування його в замітці Павлика як “одного з чільніших українських писателів”. Як відомо, на час її написання було оприлюднено лише три літературно-критичні відгуки про творчість Грабовського (усі прихильні) – стисла загальна характеристика його поетичного доробку яку подав Франко¹⁰, замітка Василя Лукича про вихід у світ першої поетичної збірки письменника-засланця “Пролісок” (1894)¹¹ та присвячена їй рецензія П. Кудрика².

І ще одна заувага для майбутнього докладного коментаря до листа, фрагмент якого з’явився друком “Народі”. Оскільки наведена в замітці Павлика цитата засвідчує, що під впливом його листів погляди Грабовського “на справи галицько-руського життя” було істотно скориговано постає питання про джерела ранніх уявлень письменника-засланця про обставини галицького політичного та громадсько-культурного життя. Їх було сформовано, на мій погляд, передовсім на основі серії статей С. Шелухина про галицький політичний та громадський рух, надрукованих навесні 1890 р. в газеті “Елисаветградский вестник”¹³. За свідченням Грабовського він мав змогу ознайомитися з цими публікаціями (чи, принаймні, частиною їх) під час ув’язнення в іркутській тюрмі¹⁴. Цілком очевидно, що саме звідти походили зокрема, його уявлення про народівців як “свічадо доброчинності”. Для коментатора аналізованого листа Грабовського ці статті Шелухина мають першорядну вагу¹⁵.

¹⁰ Франко І. Наше літературне життя в 1892 році: (Листи до редактора “Зорі”) // Зоря. – 1893. – Ч. 1. – С. 17.

¹¹ Лукич Василь. Дрібні вістки // Зоря. – 1894. – № 7. – С. 168. Докладніше про відповідні публікації Франка та Василя Лукича див.: Поважна В. М. Павло Грабовський Семінарії. – К., 1966. – С. 7–8.

¹² Діло. – 1894. – 6 (18) цвіт. – Ч. 78. – С. 1–2. Підпис: Пав. К–кь. М. Мороз, укладач бібліографічного покажчика “Павло Грабовський” (К., 1964), відтворює криптонім автора рецензії помилково Пав. К–ко (див. с. 5).

¹³ Полтавець С. [Шелухин С.] Что сделала малорусская интеллигенция для своего народа в Австрии? // Елисаветградский вестник. – 1890. – 24 апр. – № 87. – С. 1–2; 2 мая. – № 94. – С. 2–3; 12 мая. – № 101. – С. 2–3; 18 мая. – № 105. – С. 2–3. Рецензія М. Комарована серію статей Шелухина з’явилася в журналі “Зоря” (1890. – № 23. – С. 362–363). Фрагмент рецензії наведено за рукописом Комарова (без вказівки на публікацію в “Зорі”) у студії А. Музички “М. Комаров як критик і літературознавець” (Літературний архів. – 1930. – № 3/6. – С. 64–65).

¹⁴ Грабовський писав у автобіографічному листі до Василя Лукича від 10 серпня 1893 р.: “1890 року один приятель прислав мені кілька вирізок про галицько-руське письменство, що друкувалися в «Елисаветградском вестнике»; і не сказати, як мене тоді обрадували оті вирізки! З них я вперше узнав, які українські часописи видаються в Галичині, і почав надсилати до “Зорі” свої вірші” (3, 199). Про названі статті Шелухина у зв’язку з вивченням творчої біографії Грабовського також див.: Дудко В. Історія одного перекладу або Ким виявився “невідомий” автор? // Вітчизна. – 1991. – № 8. – С. 183.

¹⁵ Потребують спеціальної коментаторської уваги (зокрема, урахування новітніх історичних студій) і відображені в аналізованому листі уявлення Грабовського про суспільно-політичний рух у Галичині у першій половині 1890-х років.

2. Цензурна історія перекладу поеми Роберта Бернса “Tam O’Shanter”

Єдину спробу подати зацікавленому читачеві комплекс матеріалів Головного управління у справах друку про цензурну долю творів Грабовського¹⁶ не можна вважати вдаюю, оскільки поза увагою публікаторів залишилася низка важливих матеріалів про спроби письменника (частково реалізовані) опублікувати свої твори у межах Російської імперії¹⁷. Більшу частину відповідних джерел уже запроваджено до наукового обігу. Надруковані матеріали стосовно обставин цензурного розгляду забороненої для публікації поеми Грабовського “Учительша” (1885)¹⁸, з’ясовано, чому не побачили світу його поетичні “Перші струни – збірничок перекладних і власних творів” (1889)¹⁹, висвітлено перебіг цензурного розгляду виданої 1898 року в Чернігові збірки “Кобза. Співи і переспіви Павла Граба”²⁰. Цю нотатку присвячено цензурній історії його перекладу поеми Роберта Бернса “Tam O’Shanter”²¹.

7 вересня 1897 р. письменник зазначав у листі до Б. Грінченка “[...] візьміть, коли ласка, мого «Хому Баглая» та одішліть до цензури, бо сам я ще звіку-зроду не зважувався туди піткнутись. Але це ще не все: якщо цензура пустить мого Хому після чортячого парла, між добрі люди на прогуляння чи не знайшли б Ви такого у себе в Чернігові кравця, що вигадав би на його таку-сяку жупанину – хоч дешевеньку. Одно слово: чи не допомогли б Ви оголосити мого твору друком? По правді сказати, так твір цей не мій, або не цілком мій [...] Се переклад поеми Роберта Бернса, що в його зветься «Том О’Шантер». Бернсових творів я лаштую цілу збірочку, бо дуже люблю цього шотландського поета” (3, 265). Відомо, що Грінченко зробив зауваження до перекладу, виправлений варіант якого Грабовський надіслав йому 27 грудня 1897 р., зазначаючи: “А як таку дрібну річ незручно друкувати то я додав ще одинадцять віршиків – всі з Борнса. Одішліть до цензури і видайте з «Баглаєм» укупі, підписавши «Вірші Р. Б.», а заголовок зробіть, який захочете. Обвинувачення у плагіаті, по-моєму, Ви задаремно боїтеся: плювати нам на дурнів, мало чого вони не скажуть” (3, 270)²².

¹⁶ Див.: Павло Грабовський у документах спогадах і дослідженнях / Упор., вст. стаття та прим. О. І. Кисельова і В. М. Поважної. – К., 1965. – С. 164–169.

¹⁷ У збірникові вміщено 7 документів які, за одним винятком стосуються поширення прижиттєвих галицьких видань творів Грабовського у Російській імперії вже після його смерті.

¹⁸ Див.: *Петров Д. І.* Сторінки невідомих творів // Радянське літературознавство – 1964. – № 4. – С. 123. М. Бондар помилково вважає, що поему “Учительша” було написано російською мовою (див. його розділ про Грабовського вид.: *Історія української літератури XIX століття* У 3 кн. – К., 1997. – Кн. 3. – С. 273). У публікації Д. Петрова наведено виразні цензорські інформації про те, що “Учительша” – твір “на малоросійськомязьке” (в іншому випадку – “на малоросійськом нареччі”). Пор.: *Кисельов О. І.* Павло Грабовський Життя і творчість – Перероб. і доп. вид. – К., 1959. – С. 15.

¹⁹ Див.: *Дудко В.* “...Знову взявся за перо українське...”: Балаганська збірка Павла Грабовського нові матеріали // Книжник. – 1990. – № 5. – С. 10–13.

²⁰ Див.: *Дудко В. І.* Збірка П. Грабовського “Кобза”: (До історії публікації і поширення) // Актуальные проблемы изучения и преподавания славянских литератур Тезисы докладов научно-практической региональной конференции (23–24 мая 1991 года). – Измаил, 1992. – С. 129–131.

²¹ Наскільки мені відомо, спеціального перекладознавчого аналізу цієї інтерпретації досі не здійснено. Принагідно було зауважено істотний вплив на неї традиції травестійного перекладу (див.: *Нечипорук О. Д.* Грабовський як популяризатор і перекладач Бернса // Радянське літературознавство – 1969. – № 1. – С. 69).

²² Про те, що переклад було виправлено відповідно до вказівок Грінченка свідчать подальші рядки з цитованого листа Грабовського “Якщо ще знайдете яку помилку в моїх

Побаження Грабовського подати до цензури “Хому Баглая” разом з іншими його перекладами із Бернса з невідомих причин не було реалізовано. До окремого цензора з внутрішньої цензури в Одесі надійшов лише рукопис поеми “Хома Баглай”, авторство якої було позначено відповідно з побажанням Грабовського “Звіршував Р. Б.”. 15 квітня 1898 р. виконувач обов’язків окремого цензора в Одесі Ф. Федоров²³ надіслав цей рукопис до Головного управління у справах друку, додавши власні пропозиції стосовно цензурної долі твору. Після стислого викладу змісту “Хоми Баглая” Федоров на підставі того, що “названная рукопись предназначается для читателя-простолюдина и ввиду незначительного объема ее, а следовательно дешевой цене, может иметь широкое распространение”, висноував, що цензуроване “сочинение” Р. Б. “ни в каком случае не может быть признано хотя сколько-нибудь здоровой умственной пищею для простолюдина”, і тому його не слід дозволяти до друку²⁴. З його аргументацією не погодився керівник Головного управління у справах друку М. Соловійов, який 19 червня 1898 р. зазначив на відгуковій Федорова “Не согласен – изящная словесность”²⁵. Проте відповідно до тогочасної процедури розгляду україномовних творів рукопис Грабовського все ж було передано для цензурного висновку до Санкт-Петербурзького цензурного комітету який 25 червня 1898 р. висловився за те, щоб дозволити друкувати твір, “не усматривая вреда, но признавая несомненную пользу за нравственной сентенцией, приводимой автором в заключение”²⁶. Висновок столичного цензурного комітету було підтримано в Головному управлінні у справах друку звідки 26 червня 1898 р. виконувачеві обов’язків одеського окремого цензора з внутрішньої цензури було надіслано рішення про дозвіл друкувати поему²⁷, який Федоров і надав. (Відповідно до приписів Емського акта цензурну долю всіх україномовних рукописів у межах Російської імперії було вирішувано у Петербурзі, хоча друковані тоді книжки про це не свідчать. Так, на виданні “Хоми Баглая” позначено: “Дозволено цензурою. Одесса, 27-го июля 1898 года”²⁸).

віршах, то можете сміло виправляти щодо мови [...]. Товариським вказівкам я завжди дуже радий, бо мені, на жаль, випадає робити все самому а через те й більше помилятися” (З, 270).

²³ Федір Федоров (1867–1908) виконував обов’язки одеського окремого цензора з внутрішньої цензури у 1897–1901 рр. Стосовно початків його перебування на цій посаді мемуарист та кожен цензурний чиновник, зазначав: “[...] весьма молодой и недавно начавший службу в цензурном ведомстве Федоров. Но насколько этот молодой человек был носителем скромного чина, настолько в нем было много амбиции и самоуверенности” (*Егоров (Конспаров) А.* Страницы из прожитого – Одесса, 1913. – Т. II: Из мира цензуры – С. 222). Біографічні відомості про Федорова див.: *Footnote I. P.* The St. Petersburg Censorship Committee. 1828–1905 // *Oxford Slavonic Papers: New Series.* – Oxford, 1991. – Vol. XXIV – P. 103; *Патрушева Н. Г.* Указатель имен // *Цензура в России в конце XIX – начале XX века: Сборник воспоминаний* – СПб., 2003. – С. 356; *Гринченко Н. А., Патрушева Н. Г., Фут И. П.* Цензоры Санкт-Петербурга (1804–1917): Аннотированный список // *Новое литературное обозрение* – 2004. – № 69. – С. 391.

²⁴ Російський державний історичний архів. – Ф. 776. – Оп. 21. – Ч. 1. – Спр. 284. – Арк. 103зв.–104.

²⁵ Там само. – Арк. 103.

²⁶ Там само. – Арк. 226зв.–227.

²⁷ Там само. – Арк. 228.

²⁸ *Р. Б[ернс]. Хома Баглай: Поема / Звіршував П. Г[рабовський].* – Чернігів, 1898. – [С. 2].

Отже, цензори не ідентифікували запропоновану їхній розгляд поему як переклад²⁹, і в серпні 1898 року її було видано в Чернігові накладом 600 примірників³⁰. Невдовзі Грінченко надіслав Грабовському 20 авторських примірників книжки³¹, про отримання яких її автор поінформував видавця 18 листопада 1898 р. (З, 278)³².

Віктор Дудко (Київ)

²⁹ Попри те, що Емський акт 1876 р. формально не забороняв друкувати українські переклади, на час розгляду “Хоми Баглая” цензура не давала дозволу на їхню публікацію (див.: *Стебницький П.* Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малорусской письменности // Україна Наука і культура – К., 1993. – Вип. 26/27. – С. 104–105).

³⁰ Список изданий, вышедших в России в 1898 году – СПб., 1900. – С. 266. Обов’язкові примірники книжки надійшли з друкарні Чернігівського губернського управління, де було виготовлено наклад, до Головного управління у справах друку між 1 і 8 вересня 1898 р.

³¹ Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – Ф. 1. – Спр. 31849. – Арк. 18зв.

³² В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігся примірник книжки з дарчим написом Грабовського “Дорогому товаришові Б. Грінченкові. Автор. Якуцьк 25 мая 1899 р.” (Опис автографів українських письменників (XIX – початок XX ст.) / АН УРСР; ДПБ УРСР. – К., 1959. – С. 147).

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПРЕСІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ ВІД ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДО “ЛІТНЬОГО НАСТУПУ” 1915 РОКУ

Варто відзначити, що на початку війни німецька преса виявила мінімальний інтерес та низьку обізнаність щодо української проблеми. Так, автор однієї з нечисленних публікацій, що торкалися цієї тематики, який виступав під псевдонімом Мантіс і через півроку назвав себе “багаторічним прихильником рутенського руху”, 15 серпня обмежився лише згадкою про “слов’янські племена Західної і Південно-Західної Росії”¹. Винятком слід вважати оцінку нового коментатора впливової правоконсервативної газети “Kreuzzeitung”, провідного знавця російської та української теми Отто Гетша, який відверто заявив про можливість українського повстання².

Разом з тим слід зауважити, що після особистого рішення імператора про підтримку українського повстання ця тема стала предметом більш широкої суспільної уваги: вже 2 вересня 1914 р. радник кайзера професор Теодор Шіман на сторінках впливової газети “Kreuzzeitung” заявив, що “поряд з повстанням у Польщі варто очікувати революційного повстання малорусів”³.

¹ Див.: *Mantis.* Der Zusammenbruch des Panslawismus // Das neue Deutschland. – 1914. – Nr. 45/46. – 15 August. – S. 560–561: “[...] великоруси тепер повинні зазнати найгостріших труднощів оскільки балканські слов’яни, як і слов’янські племена Західної і Південно-Західної Росії та Румунії тепер ще більше відвернуться від московитів [...]”.

² “Якщо війна розгорятиметься й надалі і, можливо, Румунія через Бессарабію вдарить на Одесу тоді сильно спалахне вогонь, який тліє у малоруському народі” (Kreuzzeitung. – 1914. – 16 August. Цит. за: *Hoetzsch Otto.* Politik im Weltkrieg. – Bielefeld; Leipzig, 1916. – S. 33, 34).

³ *Schiemann Theodor.* Deutschland und die große Politik anno 1914. – Berlin, 1915. – S. 270.